Mirosława Kozłowska-Burdziak

Uniwersytet w Białymstoku

ZMIANY W POZIOMIE UBÓSTWA NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE PO ROKU 2010

CHANGES IN THE LEVEL OF POVERTY IN THE RURAL REGIONS OF POLAND AFTER THE YEAR 2010

Słowa kluczowe: ubóstwo, wskaźniki ubóstwa, gospodarstwa domowe rolników, obszary wiejskie, zróżnicowanie regionalne ubóstwa

Key words: poverty, poverty indicators, farming households, rural regions, regional diversity of poverty

JEL codes: O18, R51, Z13

Abstrakt. Celem opracowania jest analiza zmian w zakresie kształtowania się poziomu ubóstwa na obszarach wiejskich w Polsce po 2010 roku. Szczególną uwagę poświęcono wskaźnikowi ubóstwa skrajnego, którego rosnący poziom wskazywać może na niepełne zaspokajanie podstawowych potrzeb ludności. Obszary wiejskie w Polsce charakteryzują się wyższymi wskaźnikami ubóstwa niż obszary miejskie. W dotychczasowych badaniach wskazuje się na spadek zagrożenia ubóstwem na tych terenach po akcesji do UE. Od 2010 roku sytuacja w tym zakresie ulega jednak pogorszeniu. Badania przeprowadzone w układzie województw z wykorzystaniem danych GUS, wykazały istotne zróżnicowanie w tym zakresie. Jedynie w dwóch województwach wskaźnik ubóstwa skrajnego po 2010 roku uległ zmniejszeniu.

Wstęp

Ubóstwo jest jednym z istotnych i zarazem nierozwiązanych problemów, występujących w każdym kraju i w różnych grupach społecznych. W literaturze poświęconej tej problematyce nie występuje jedna i powszechnie akceptowana definicja ubóstwa [Kośny 2013, Lepianka 2013, Miś i in. 2011]. Jednak w każdej z nich zwraca się uwagę na fakt niezaspokojenia pewnych potrzeb członków danej społeczności na pożądanym poziomie [Panek 2011, Dalrymple 2016]. Kontrowersje budzi rodzaj potrzeb, które należy uwzględnić oraz poziom ich zaspokojenia, który należy uznać za pożądany. W Unii Europejskiej (UE) ubóstwo dotyczy sytuacji, gdy poziom życia poszczególnych osób, rodzin lub grup osób wskutek ograniczonych środków materialnych, kulturalnych i socjalnych spada poniżej akceptowanego minimum w kraju zamieszkania [Holik i in. 2014]. W Polsce do określenia sfery ubóstwa gospodarstw domowych najczęściej stosuje się ekonomiczną (dochodową) definicję ubóstwa. Według tego podejścia ubóstwo oznacza sytuację, gdy dana jednostka nie rozporządza odpowiednimi środkami pieniężnymi, pozwalającymi jej na zaspokojenie określonych potrzeb [Holik i in. 2014, Sęk i in. 2013].

Funkcjonujące w Polsce definicje ubóstwa dotyczą podejścia zarówno absolutnego, jak i relatywnego. Kategoria ubóstwa w ujęciu absolutnym określa stopień zaspokojenia potrzeb, zdefiniowanych w konkretnych kategoriach ilościowych i wartościowych. Służy temu m.in. minimum egzystencji szacowane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Podejście relatywne opiera się na odniesieniu poziomu zaspokojenia potrzeb przez określone jednostki do poziomu ich zaspokojenia przez inne jednostki [Panek 2011].

Obszary wiejskie w Polsce są w szczególny sposób zagrożone zjawiskiem ubóstwa. Poziom wskaźników ubóstwa jest tam znacznie wyższy niż na pozostałych terenach. Po 2004 roku zjawisko ubóstwa na wsi charakteryzuje się tendencją spadkową [Chmielewska 2013]. Jednak od 2010 roku sytuacja ulega wyraźnemu pogorszeniu, szczególnie w zakresie ubóstwa skrajnego, które określa minimum egzystencji.

Celem opracowania jest analiza zmian w zakresie kształtowania się poziomu ubóstwa na obszarach wiejskich w Polsce po 2010 roku. Szczególną uwagę poświęcono wskaźnikowi ubóstwa skrajnego, którego rosnący poziom wskazywać może na niepełne zaspokajanie podstawowych potrzeb ludności.

Materiał i metodyka badań

Analizę przeprowadzono na podstawie danych GUS oraz Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Do pomiaru zjawiska ubóstwa wykorzystano stosowane przez GUS wskaźniki ubóstwa: ustawowego, relatywnego i skrajnego. Ustawową granicę ubóstwa określa kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej [Dz.U. 2013 poz. 182, tekst jedn. z późn. zm.] uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej. Wskaźnik ubóstwa relatywnego obliczany jest na bazie 50% średnich miesięcznych wydatków ustalonych na poziomie wszystkich gospodarstw domowych z uwzględnieniem tzw. oryginalnej skali ekwiwalentności OECD. Za granicę ubóstwa skrajnego uznaje się minimum egzystencji, które wyznacza poziom zaspokojenia potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka [US w Białymstoku 2014].

Analizę zmian w poziomie ubóstwa skrajnego przeprowadzono w układzie województw z odniesieniem do zmian w wybranych cechach charakteryzujących poszczególne regiony: stopy bezrobocia, średniej wielkości gospodarstwa rolnego, liczby podmiotów gospodarczych na 1 tys. mieszkańców oraz liczby osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Jako wprowadzenie do omawianej problematyki przedstawiono dane charakteryzujące zmiany w poziomie ubóstwa w krajach europejskich po 2010 roku, pochodzące ze statystyk EUROSTAT.

Wyniki badań

Ubóstwo jest zjawiskiem społecznym, występującym w każdym kraju Europy, niezależnie od poziomu jego rozwoju, chociaż w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej przyjmuje ono mniejsze rozmiary (rys. 1). W Polsce w roku 2014 zagrożonych ubóstwem było 17% ludności i był to wskaźnik na poziomie państw tworzących UE-15. Wskaźnik charakteryzujący państwa przyjęte do Wspólnoty po 2004 roku był o 1 p.p. wyższy niż w Polsce. Ta grupa krajów charakteryzowała się także większym wzrostem poziomu ubóstwa niż średnio w pozostałych krajach UE w porównaniu do 2010 roku. Zróżnicowane były także zmiany w poziomie ubóstwa w Europie w latach 2010-2014. W połowie krajów wskaźnik zagrożenia ubóstwem wyraźnie się zmniejszył, w pozostałych krajach natomiast wzrósł. W pierwszej grupie znajdowały się m.in: Dania, Francja, Norwegia. Wzrostem poziomu ubóstwa charakteryzowała się np. Hiszpania, Grecja, Rumunia i Szwecja.

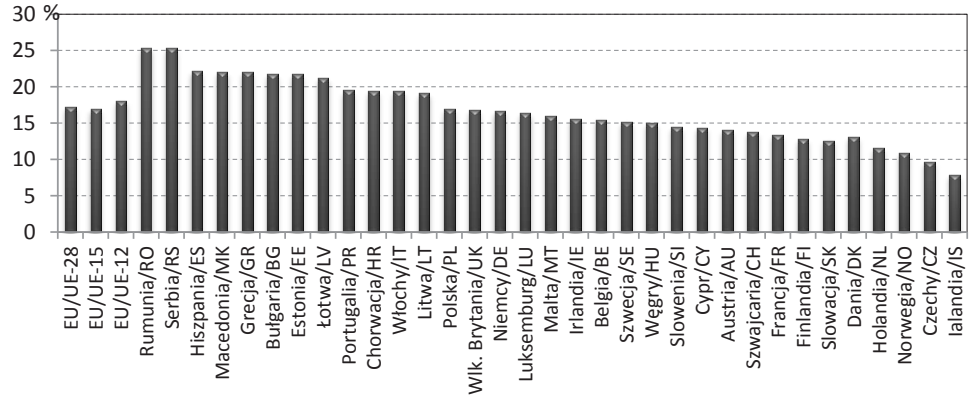

Rysunek 1. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem w Europie w 2014 roku (EU-SILC)
Figure 1. At-risk-of-poverty indicators for Europe in 2014 (EU-SILC)
Źródło/*Source:* [EUROSTAT 2016]

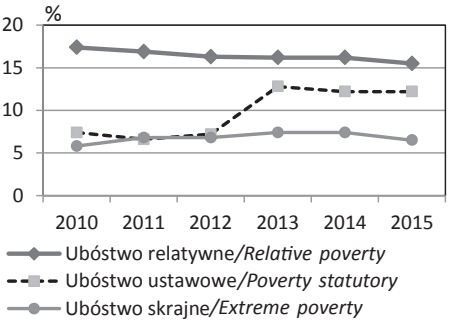

Rysunek 2. Wskaźniki ubóstwa w Polsce w latach 2010-2015 [%]
Figure 2. At-risk-of-poverty indicators for Poland between 2010-1015 [%]
Źródło/*Source*: [GUS 2016]

Szacuje się, że około jedna trzecia wszystkich osób zagrożonych ubóstwem w UE zamieszkuje obszary słabo zaludnione (obszary wiejskie). Ryzyko ubóstwa na takich obszarach jest najbardziej widoczne w krajach UE-12. W krajach UE-15 omawiane zjawisko w większym stopniu dotyczyło ludzi starszych [EC 2011].

Polska należy do krajów, w których wskaźnik zagrożenia ubóstwem (EU-SILC) w 2014 roku uległ zmniejszeniu (o 0,6 p.p. w porównaniu do 2010 roku). Statystyki krajowe wskazują na dalsze zmniejszanie się sfery ubóstwa relatywnego (w 2004 roku wynosiło ono 20,3%, w 2010 – 17,4%, a w 2014 – 15,5%). Natomiast wyraźnie wzrosły po 2010 roku wskaźniki ubóstwa ustawowego i skrajnego (rys. 2). Chociaż sytuacja pod tym względem w 2014 roku i tak była zdecydowanie lepsza niż w 2004 roku (wskaźnik ubóstwa ustawowego wynosił wtedy 19,2%, a relatywnego 11,8%) [Chmielewska 2013], to jednak wzrost ubóstwa, szczególnie skrajnego wymaga głębszej analizy.

Zdecydowanie trudniejszą sytuację w omawianym zakresie miały obszary wiejskie w Polsce. Każdy z analizowanych wskaźników ubóstwa przyjmował wartości często ponaddwukrotnie wyższe niż analogiczne wskaźniki dla miast oraz istotnie wyższe niż wskaźniki ogólne (tab. 1). Szczególnie wysokimi wskaźnikami zagrożenia ubóstwem charakteryzowały się gospodarstwa domowe rolników. W tej grupie gospodarstw były one nawet wyższe niż w przypadku gospodarstw emerytów i rencistów. Jedynie gospodarstwa domowe osób mających inne niezarobkowe źródła dochodu znajdowały się w gorszej sytuacji materialnej.

Powyższe spostrzeżenia potwierdza także współczynnik Giniego wykorzystywany do pomiaru nierówności dochodowych gospodarstw domowych. Współczynnik ten dla obszarów wiejskich w

Tabela 1. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem w Polsce w latach 2010-2014
Table 1. At-risk-of-poverty indicators for Poland between the years 2010-2014

Wskaźnik/*Indicator [%]*	Rok/*Year*				
	2010	2011	2012	2013	2014
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym/ *At risk of falling into relative poverty indicator:*					
– ogółem/*total*	17,4	16,9	16,3	16,2	16,2
– miasto/*urban areas*	11,9	11,4	11,0	11,2	11,0
– wieś/*rural areas*	25,9	25,4	24,5	24,0	24,4
– gospodarstwa domowe rolników/*farming households*	26,5	29,3	26,4	26,7	28,0
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem ustawowym/ *At risk of falling below the poverty line indicator:*					
– ogółem/*total*	7,4	6,6	7,2	12,8	12,2
– miasto/*urban areas*	4,3	4,1	4,6	8,4	8,0
– wieś/*rural areas*	12,2	10,7	11,1	19,6	18,7
– gospodarstwa domowe rolników/*farming households*	12,3	13,6	12,2	22,8	21,2
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem skrajnym/ *At risk of falling into extreme poverty indicator:*					
– ogółem/*total*	5,8	6,8	6,8	7,4	7,4
– miasto/*urban areas*	3,4	4,1	4,3	4,6	4,6
– wieś/*rural areas*	9,6	11,0	10,6	11,6	11,8
– gospodarstwa domowe rolników/*farming households*	9,0	13,2	11,1	13,4	12,1

Źródło/*Source*: [GUS 2016]

2014 roku osiągnął wartość 0,329 i był wyższy od jego średniej wartości dla miast (0,306) [GUS, US w Olsztynie 2016]. Świadczy to o większym zróżnicowaniu dochodów na wsi niż w miastach. Jak wynika z danych GUS, w porównaniu z 2006 rokiem zróżnicowanie to pogłębiło się, ponieważ spadek wartości tego współczynnika na wsi był mniejszy niż w miastach – wyniósł 0,002 w stosunku do 0,023 w miastach. Spośród wszystkich typów gospodarstw domowych współczynnik Giniego najwyższą wartość osiągnął w przypadku gospodarstw domowych rolników. Grupa ta jest więc najbardziej rozwarstwioną pod względem społecznym i materialnym i należy stwierdzić, że proces ten ulega pogłębieniu. Jedynie w przypadku tej grupy gospodarstw odnotowano wzrost wartości współczynnika z poziomu 0,496 w 2006 roku do 0,544 w 2014 roku [GUS, US w Olsztynie 2016].

Tabela 2. Wskaźnik ubóstwa skrajnego w poszczególnych województwach oraz wybrane cechy charakterystyczne regionów

Table 2. At-risk-of-extreme poverty indicator in individual voivodeships and selected characteristic of regions

Wyszczególnienie/ *Specification*	Wskaźnik ubóstwa skrajnego w roku 2014/*At-risk-of-extreme poverty indicator in 2014*		Stopa bezrobocia w roku 2014/ *Unemployment rate in 2014*		Zmiany średniej wielkości gospodarstwa/ *Changes in the average size of a farming household [%]*	Zmiany w liczbie podmiotów gospodarczych na 1 tys. ludności/ *Changes in the number of businesses for every 1000 of population [%]*	Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym/ *Population not having reached productive age for every 100 people within productive age*	
	poziom w 2014 roku/ *level in 2014 [%]*	zmiana do 2010 roku/ *change to 2010 [p.p.]*	poziom w 2014 roku/ *level in 2014 [%]*	zmiana do 2009 roku/ *change to 2009 [p.p.]*	2010-2014	2009-2014	poziom w 2014 roku/*level in 2014 [%]*	zmiana do 2009 roku/ *change to 2009 [p.p.]*
Polska ogółem/ *Poland total*	7,4	1,6	9,0	0,8	2,5	9,2	58,8	3,8
Dolnośląskie	5,6	0,3	9,1	-1,0	3,1	10,0	57,5	5,5
Kujawsko-pomorskie	9,5	2,7	10,6	0,2	2,6	4,5	58,1	3,1
Lubelskie	8,2	-1,2	9,9	0,2	2,4	11,1	60,2	2,2
Lubuskie	7,8	3,9	8,4	-1,2	3,1	8,0	56,8	4,8
Łódzkie	5,4	1,5	8,8	1,2	2,7	10,3	61,5	5,5
Małopolskie	6,6	1,8	9,1	1,1	3,9	11,6	59,2	2,2
Mazowieckie	5,2	0,9	7,2	1,2	0,9	12,1	61,4	4,4
Opolskie	8,0	4,4	7,8	-2,0	2,1	7,5	55,6	3,6
Podkarpackie	8,7	3,0	14,0	4,0	5,4	10,1	57,6	0,6
Podlaskie	10,9	1,8	9,1	2,0	0,2	10,7	57,8	-0,2
Pomorskie	6,5	-0,6	8,6	2,2	1,0	7,1	59,2	2,2
Śląskie	4,7	0,2	8,6	1,9	8,6	8,6	58,2	5,2
Świętokrzyskie	12,2	2,7	11,3	0,4	2,8	4,8	59,9	2,9
Warmińsko-mazurskie	14,8	4,9	9,8	1,3	-0,8	4,9	55,7	2,7
Wielkopolskie	10,1	3,5	7,7	0,3	0,0	10,5	58,4	4,4
Zachodnio-pomorskie	7,2	1,9	8,5	-1,8	-1,0	0,8	56,7	4,7

Źródło*:* opracowanie własne na podstawie [GUS 2016, GUS, US w Olsztynie 2011, 2016] oraz dane ARiMR

Source: own study based on [GUS 2016, GUS, US w Olsztynie 2011, 2016] and ARiMR data

Analizę zróżnicowania ubóstwa w układzie terytorialnym w Polsce przeprowadzono z uwzględnieniem wskaźnika ubóstwa skrajnego. Za jego granicę uznaje się minimum egzystencji, które wyznacza poziom zaspokojenia potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. W tym miejscu zaznaczyć należy, że statystki GUS przedstawiają w układzie terytorialnym jedynie dane ogólne, bez podziału na miasto i wieś. Mając jednak na uwadze fakt, że obszary wiejskie w większym stopniu zagrożone są ubóstwem, o czym informują wcześniej przedstawiane wskaźniki, można założyć, że analiza danych ogólnych w istotnym stopniu będzie odnosiła się także do wsi. Sytuacja pod względem zagrożenia ubóstwem skrajnym jest zróżnicowana w poszczególnych województwach (tab. 2).

Najwyższy wskaźnik skrajnego ubóstwa występował w województwach warmińsko-mazurskim, świętokrzyskim, podlaskim i wielkopolskim. W 2014 roku jego wartość przekroczyła w tych regionach 10%. W województwie warmińsko-mazurskim wartość wskaźnika skrajnego ubóstwa wzrosła w najwyższym stopniu w porównaniu do 2010 roku. Sytuacja ta wymaga głębszych analiz, ponieważ w latach 2004-2010 w tym właśnie województwie nastąpiła największa poprawa pod względem wychodzenia z ubóstwa skrajnego [Chmielewska 2013]. Po 2010 roku województwo warmińsko-mazurskie charakteryzowała wyższa niż średnio w kraju stopa bezrobocia oraz stosunkowo niska dynamika liczby podmiotów gospodarczych na 1 tys. mieszkańców. Zmniejszyła się także średnia wielkość gospodarstwa rolnego, co w przypadku dominacji obszarów wiejskich może świadczyć o niekorzystnych tendencjach rozwojowych. Należy także podkreślić, że zagrożenie ubóstwem wzrasta tu, mimo najkorzystniejszego w skali kraju wskaźnika demograficznego (liczba ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym). Natomiast w literaturze poświęconej problematyce ubóstwa zwraca się uwagę na zagrożenie tym zjawiskiem szczególnie osób starszych [Bukowska i in. 2011, Gutkowska, Tryfan 2011].

Najniższym poziomem ubóstwa charakteryzowały się województwa: śląskie, mazowieckie, łódzkie i dolnośląskie (wartość wskaźnika nie przekraczała 6%). W tych regionach wzrost wskaźnika ubóstwa w 2014 roku w stosunku do 2010 był także najniższy. Cechą charakteryzującą te województwa (poza województwem śląskim) był wyższy niż średnio w kraju przyrost liczby podmiotów gospodarczych na 1 tys. mieszkańców. Natomiast w województwie śląskim znacząco wzrosła średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego.

Jedynie w przypadku województw pomorskiego i lubelskiego wartość wskaźnika ubóstwa skrajnego uległa w latach 2010-2014 zmniejszeniu, pozostałe województwa charakteryzowały się jego wzrostem (województwo warmińsko-mazurskie wzrostem prawie o 5 p.p.).

Podsumowanie i wnioski

Ubóstwo jest zjawiskiem stale występującym w polskiej gospodarce. Wprawdzie jego poziom po 2004 roku zdecydowanie się zmniejszył, to jednak od 2010 roku zauważalne są niekorzystne tendencje wzrostowe. Dotyczy to ubóstwa ustawowego i skrajnego. Szczególnie ubóstwo skrajne, które określa minimum egzystencji może być zagrożeniem dla zdrowia i prawidłowego rozwoju człowieka.

Obszary wiejskie charakteryzują się wyższymi wskaźnikami ubóstwa niż miasta. Szczególnie niekorzystna sytuacja dotyczy gospodarstw domowych rolników. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem w tej grupie gospodarstw były prawie dwukrotnie wyższe niż wielkości ogólne.

O ile w latach 2004-2010 wskaźnik ubóstwa skrajnego zmniejszył się w każdym województwie, to po 2010 roku w większości z nich obserwowano jego wzrost. Malejąca tendencja ubóstwa skrajnego występowała zaledwie w dwóch województwach. Regiony charakteryzujące się stosunkowo niższymi wskaźnikami ubóstwa cechowały się zazwyczaj wyższą przedsiębiorczością określaną np. dynamiką liczby podmiotów gospodarczych na 1 tys. mieszkańców i niższym poziomem bezrobocia.

Literatura

Bukowska Grażyna, Grzegorz Kula, Leszek Morawski. 2011. *Ryzyko ubóstwa osób starszych*. Warszawa: CeDeWu.pl.

Chmielewska Barbara. 2013. *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do UE*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.

Dalrymple Theodore. 2016. *Na dnie. Niepoprawna politycznie charakterystyka współczesnej biedy*. Przekład Bogusz, Pawiński. Warszawa: Wydawnictwo Fijor Publishing.

EC. 2011. *Agricultural Economic briefs Poverty in rural areas of the EU*. Brussels: European Commission Agriculture and Rural Development.

EUROSTAT. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Income_distribution_statistics/pl, dostęp 20.09.2016.

GUS, US w Olsztynie. 2011. *Obszary wiejskie w Polsce w 2010 roku.* US w Olsztynie: Warszawa, Olsztyn.

GUS, US w Olsztynie. 2016. *Obszary wiejskie w Polsce w 2014 roku.* US w Olsztynie: Warszawa, Olsztyn.

GUS. 2016. *Dziedzinowe bazy wiedzy. Warunki życia ludności.* http://swaid.stat.gov.pl, dostęp 25.09.2016.

Gutkowska Krystyna, Barbara Tryfan. 2011. *Problemy walki z ubóstwem w krajach rozwiniętych.* Warszawa:Wydawnictwo SGGW.

Holik Grażyna, Kazimierz Zieliński, Dariusz Żmija. 2014. *Wybrane kwestie społeczne w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

Kośny Marek. 2013. *Determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego rodzin*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

Lepianka Dorota. 2013. Bieda i biedni w polskiej prasie codziennej. [W] *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, red. Tarkowska Elżbieta, 91-134. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.

Miś Lucjan, Nóżka Marcjanna, Marta Smagacz-Poziemska. 2011. *Nasze problemy. Bieda i bezrobocie we współczesnym społeczeństwie polskim*. Kraków: TAiWPN Universitas.

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 listopada 2012 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o pomocy społecznej. Dz.U. 2013 poz. 182**.**

Panek Tomasz. 2011. *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru.* Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie.

Sęk Magdalena, Magdalena Hędrzak-Mącznik, Wioleta Kmieć, Małgorzata Okularczyk, Mariusz Bryła. 2013. *Zagrożenie ubóstwem wśród osób pracujących w województwie podlaskim*. Białystok: Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku.

US w Białymstoku. 2014. *Rocznik statystyczny województwa podlaskiego*. Białystok: Urząd Statystyczny.

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Income_distribution_statistics/pl.

http://www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta/srednia-powierzchnia-gospodarstwa.html.

Summary

Rural regions of Poland are characterized by higher indicators of poverty than urban areas. Research performed up to now highlights the decrease in the risk of falling into poverty in these areas after Poland's accession into the EU. Since 2010 the situation in this field has been becoming worse. The aim of this paper was to analysis of changes in the level of poverty in rural regions of Poland after the year 2010. Special attention was devoted to the indicator of extreme poverty whose rising may indicate that the basic needs of the population are not being met. Studies conducted in a number of provinces on the basis of data from the Central Statistical Office (GUS) have shown significant diversity in this field. There were only two provinces within which the extreme poverty indicator decreased in the period following the year 2010.

Adres do korespondencji
dr hab. Mirosława Kozłowska-Burdziak
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania
ul. Warszawska 63, 15-062 Białystok
tel. (85) 745 77 02, e-mail: m.kozlowska@uwb.edu.pl